

Filosofijos mokslų daktaras ir humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, politologas Marek A. Cichocki yra Natolino Europos centro Varšuvoje direktorius ir žurnalo „New Europe. Natolin Review“ redaktorius. Nuo 2007 iki 2010 m. buvo Lenkijos prezidento Lecho Kaczynskio patarėjas. Taikomųjų socialinių mokslų universiteto Varšuvoje docentas, dėsto intelektualinę istoriją ir politinę filosofiją. Be to, dr. Marek A. Cichocki yra kasmetinio žurnalo „Teologia Polityczna“ vyriausiasis redaktorius ir daugybės knygų, mokslinių straipsnių ir esė autorius.

Vokietija ir Lenkija – du (ne)politiškumo atvejai nepolitiško žmogaus žvilgsniu

MAREK A. CICHOCKI

Viena Thomo Manno knygos „Nepolitiško žmogaus apmąstymai“, plačiai aprėpiančios įdomias vidines Europos būsenas anuomet, dvidešimtojo amžiaus pradžioje, vieta iškart atkreips lenkų skaitytojo dėmesį. Iš pradžių Mannas pareiškia gerai žinomą ir kontraversiškų vertinimų sulaukusią poziciją dėl politinės demokratijos – šiandien ji laikoma pernelyg kritiška. „Prisipažįstu esąs giliai įsitikinęs, – rašė jis, – kad vokiečių tauta niekad negalės pamėgti politinės demokratijos, dėl paprastos priežasties – nes ji nemėgsta pačios politikos, ir dėl to toji visur aprašoma *viršenybės valstybė* yra ir liks tinkama ir iš esmės jos pageidaujama valstybės forma.“ Ir iškart pateikiamas svarbus šios minties papildymas – pastaba, kurią čia aptarsime ir mes: „Esama *itin politišku* tautų – tautų, kurios apskritai nuolat apimtos politinio judrumo, tačiau stingant valstybingumo ir gebėjimo valdyti jos vis tiek šioj žemėj nieko nepasiekė ir nepasieks. Kalbu apie lenkus ir airius. Kita vertus, istorija išties deramai apdovanojo iš esmės nepolitiškos vokiečių tautos organizacines ir valstybingumo jėgas“.

Šios dvi ištraukos iš įžangos į knygą lydės mus, mėginančius reflektuoti du atvejus – (ne)politiškos Lenkijos ir Vokietijos. Galima būtų lengvabūdiškai nekreipti dėmesio į čia cituotas Manno mintis, pasakius, kad tai tik antidemokratiškų emocijų išraiška, emocijų, kurios anuomet pastūmėjo vokiečius į nacizmo beprotybės bedugnę. Pastabą apie lenkus ir airius vėlgi būtų galima priskirti būdingoms išankstinėms nuostatoms. Abi problemos

neretai vaizduojamos kaip seniausios nebeegzistuojančios ir pašalintos. Man tos sumenkinimas neatrodo teisingas, nes manau, kad pareikšdamas savo poziciją apie politišumą Vokietijoje ir Lenkijoje Mannas palietė vieną išties svarbų dalyką. Šitaip jis leidžia mums geriau suprasti kaimynines, bet viena kitos nepapildančias politines kultūras, Čia galima aiškiai konstatuoti esminius jų bruožus, ką toliau ir pamėginsiu padaryti, ypač – demokratijos ir valstybės vaidmenį politiniame diskurse Lenkijoje ir Vokietijoje. Dar daugiau: iš šio taško galima aiškiau atskleisti dabartinę demokratijos krizės Europoje, kurią, be kita ko, sukėlė valstybių įsiskolinimai, problematiką. Šį europietiškąjį aspektą norėčiau aptarti paskaitos pabaigoje. Iš tiesų Manno mintys apie demokratiją ir valstybę išsakytos konkrečiame humanitariniame-istoriniame kontekste, tačiau jos leidžia mums įdėmiau pažvelgti į mūsų dabartį.

Galiausiai mano keliami klausimai tik iš pažiūros atrodo nutolę nuo šio festivalio temos. Juk tai retorinis klausimas, ar mums, europiečiams, demokratija ir valstybė nėra tėvynė?

Sąvoka „viršenybės valstybė“ iš pradžių skamba ne kaip, nes iškart sukelia asociacijas su kita sąvoka – su „autoritetų valstybe“. Autoritetai greit virsta autoritarizmu, ypač, jei jie priešinami demokratijai. Per daug paklusnumo viršenybei gali būti laikoma, kaip tai darė Theodoras Adorno ir kiti Frankfurto mokyklos mąstytojai po Antrojo pasaulinio karo, pavojingo autoritarinio mentaliteto ir autoritarinės politinės kultūros, kurią reikia įveikti, ženklų. Tačiau tai tik viena, bet ne vienintelė galimybė suprasti Thomo Manno teiginį apie valstybę ir demokratiją. Viršenybės valstybę tokia forma, kokia ji pasireiškė vokiečių politinėje kultūroje, galima interpretuoti ir teigiamai, kaip teisinę valstybę. Teisinė valstybė reiškia teisinės valstybės formos pirmenybę („viršenybę“) visuomeniškumui ir politiškumui. Taigi, įtampa tarp teisinio valstybingumo ir demokratijos – daugiau nei akivaizdi. Teikiantys pirmenybę teisei valstybei susiduria su problema, jog būtina apriboti demokratiją ir politiką.

Vokiečių istorikas Christianas Meieris, vienas iš įtakingiausių antikinių demokratijos šaltinių tyrinėtojas, teigia, kad demokratija, demokratinis tapatumas, tačiau ir demokratija kaip gyvensena, vokiečiams iš esmės visad atrodė įtartina ir neefektyvi. Pasak jo, visi tie įsivaizdavimai ir idėjos, niekad giliai neįsišaknijo vokiečių sąmonėje, kadangi buvo siejami veikiau su neigiamą istorijos patirtimi. Konkluzinio, neefektyvaus vokiečių

demokratų elgesio Povilo bažnyčioje Frankfurte 1848 metais pasekmė buvo ta, kad moderni vokiečių pilietinė valstybė negalėjo įsitvirtinti. Demokratija liko atmintyje kaip politinė būsena ir gyvensena bendrijos, kuri praktikoje pasirodė esanti neproduktyvi, nes nepajėgė suvokti savęs ilgalaikėje valstybės tvarkoje. Frankfurte susirinkęs vokiečių demas tuomet pasirodė esantis bejėgis kažką sukurti. Užtat destruktvyvios demokratijos jėgos vėliau, tiksliau – Veimaro respublikos laikotarpiu, o ypač – 1933 metais, pasireiškė visu mastu. Šie pirmosios xx a. pusės įvykiai, suprantama, aiškiai pakenkė demokratijos reputacijai, dėl to demokratija tapo dar įtartinėsnė. Prof. Meierio požiūriu, dėl šių įvykių po karo demokratija kaip piliečių bendrijos gyvensena negalėjo tapti naujosios valstybinės tvarkos Vakarų Vokietijoje atrama. Respublika, teisė, sąmoningas ir atsakingas pilietis, konstitucija – štai kas, bet ne demokratija, tapo Vakarų vokiečių valstybinio konstrukto pamatu.

Istorinėje demokratinės kultūros rekonstrukcijoje, kurios Christianas Meieris ėmėsi išgarsėjusioje knygoje „Politikos atsiradimas pas graikus“, jis pastebi, kad senovės graikai išrado demokratiją kaip bendrabūvio formą. Ši bendro gyvenimo forma rėmėsi *izionomija* – taigi, lygybe, ji buvo pagrindinė priežastis atsirasti demokratiniam tapatumui. Piliečiai kitų piliečių atžvilgiu laikė save visiškai lygiais. Jie atitinkamai veikė ir bendravo piliečių bendrijoje. Pasak Christiano Meierio, tuo pasižymėjęs graikų demokratinis tapatumas iš principo skyrėsi nuo bet kokios tironijos formos. Tironijoje yra hierarchija, viršenybė, įsakymas ir paklusimas, tačiau nėra politinio, demokratinio tapatumo, nes veikiantieji nelaiko sąvęs *izionominiais*, taigi, lygiais. Tačiau, svarbiausia, kad demokratija yra vienintelė politinė gyvensena, kurioje politinė tvarka, konstitucija, visa visuma yra visiškai piliečių rankose. Disponuodami tuo jie gali visiškai pakeisti savo sprendimus. Ši demokratijos ypatybė, šis nenumatomumas, kintamumas, šis politinis „veiklumas“ vėliau istorijoje tapo Vokietijoje viena aštriausiai kritikuojamų – pvz., Jacobo Burkhardto, Maxo Weberio arba to paties Thomo Manno – savybių,

Man atrodo, kad vokiečių politinei kultūrai vis problemiškesnis tapo būtent toks autonominis demokratinis tapatumas, kurį taikliai nurodo Christianas Meieris, pavadindamas tą graikų tapatumą mūsų šiandieninės demokratinės Vakarų kultūros ištakomis, be to, ir tai, kad politinė tvarka disponuoja tie patys piliečiai, kurie apibrėžia politinių dalykų esmę.

Vokietijoje pirmenybė teikiama valstybinei formai ir jos vienovei. Tiesioginė arba bazinė demokratija, kokią nuo aštuntojo dešimtmečio postulavo vokiečių kairieji ar Žalieji, pokario Vokietijai iš tiesų visad kėlė įtarimų. Jokių referendumų federaliniame lygmenyje, amžinos išlygos konstitucijoje, Vokietijų suvienijimas be vadinamojo *constitutional moment* – tai tik keletas pavyzdžių.

Šiame kontekste jau galima grįžti prie kritiškų pastabų apie lenkus ir airius, nes dabar pamatysime gilesnę jų prasmę, o ne vien paprastas išankstines tautines nuostatas. Abi tautos, Manno nuomone, atstovauja kitokiam, nei vokiečių, nusiteikimui politikos atžvilgiu. Demokratinio politinio tapatumo pasaulyje, kur kiekvienas veikia ir komunikuoja kaip lygus tarp kitų lygių, šis tapatumas turi visišką pirmenybę greta bet kokios valstybės kaip autoriteto formos. Čia, kaip ir pas graikus, politiškumas yra *energea*, tiesioginė demokratinio tapatumo bei jo esminių interesų, nuomonių, lūkesčių ir vertybių išraiška. Politiškumas abiejose šiose tautose veikia smarkiai, impulsyviai, staigiai, konfliktiškai, emocionaliai. Savaiame suprantama, galima ilgai spėlioti, kiek šios savybės abiem atvejais yra tiesioginis ilgai trukusio savos tautinės valstybės neturėjimo rezultatas. Bent jau lenkų atveju vis dėlto tenka konstatuoti, kad pagrindiniai demokratinės kultūros elementai įsitvirtino gerokai anksčiau, dar pirmojoje respublikoje, taigi gerokai iki netenkant valstybingumo, kuriame jie kartu gyveno su kitomis regiono tautomis. Dėl to atrodo, kad savos valstybės neturėjimas XIX a. nebegali būti laikomas priežastimi, tai tėra veiksnys, sustiprinęs jau buvusius politinės kultūros bruožus. Tarp jų yra ir pirminis politinio demokratinio tapatumo egzistavimas, turintis pirmenybę prieš bet kokią valstybinę ir teisinę valdžią. Ne teisė ar valstybė formuoja pilietį savo abstrakčiais įpareigojimais. Ne, tai piliečiai formuoja teisinę ir valstybinę tvarką, kiekvieną dieną, savo praktiniais veiksmais ir dalyvavimu. Antraip jie prarastų natūralią laisvę, autonomiją ir orumą.

Suprantama, demokratinio tapatumo pirmenybė prieš valstybės ir teisės viršenybę atsineša su savimi ir daug trūkumų bei problemų, nes suabsoliutinta laisvė, autonomija ir orumas turi skaudžią savo kainą. Politinė demokratinio tapatumo, suprantančio save kaip pirminį, dinamika semiasi pati iš savęs, ji susitelkusi tik pati į save, atskira, savipakankama ir nukreipta į vidų. Vidinis jos intensyvumas beveik neperkeliamas į kitus tikslus, dėl to išorinis pasaulis iš esmės ignoruojamas, kadangi užsiimama pačiu savimi. Tokias

politinės kultūros, besiremiančios demokratinio tapatumo pirmenybe prieš bet kokią valstybės ar teisės formą, problemines pasekmes ir šiandien galima nesunkiai atpažinti politinėje lenkų praktikoje: iš pomėgio ginčams ir kompulsyviems veiksams, *izionomijos* viešumoje, hierarchijos niekinimo, nesidomėjimo aplinkiniu pasauliu, iš įsitikinimo, kad visa valstybės tvarka yra tavo rankose – šitai atspindi platus pritarimas referendumams kaip politinės tvarkos keitimo mechanizmas. Tad pagrįstai galima skirti valstybės ir teisės formą nuo demokratinio tapatumo ir konstatuoti, kad tarp abiejų šių reiškinių nuolat vyrauja įtampa. Šis skirtumas dar ir šiandien yra esminis tarp kaimyninių politinių Lenkijos ir Vokietijos kultūrų. Dėl to pradžioje cituotas Thomo Manno teiginys nebeatrodo toks kontraversiškas ir ženkliai įgyja aktualumo.

Tačiau skirtybės ir įtampa tarp formos ir tapatumo turi ir daug platesnę reikšmę, be to, tai apibūdina ir visos Europos problemą – šitai pamatėme dabar, spaudžiami krizės. Per šią įtampą galima aiškiai ir labai ryškiai išvysti dabartinio iššūkio mums, europiečiams, esmę. Baigdamas savo svarstymus apie Thomo Manno „Nepolitiško žmogaus apmąstymus“ tam norėčiau skirti keletą pastabų.

Krizė – o ją suprantame kaip euro krizę, valstybių įsiskolinimo, bankų krizę – pirmiausiai yra apibrėžiama ekonomiškai, tai atsispindi ir visose Europos situacijos analizėse. Taigi, ji vaizduojama ir suprantama pirmiausiai kaip finansų krizė. Tačiau iš tikrųjų tai kur kas gilesnė krizė, susijusi su demokratija ir teisine tvarka. Biudžetai, kuriuos priima valstybės, nėra vien fiskaliniai dalykai ar buhalterija. Ne, pagal demokratijos principą tie biudžetai pirmiausiai yra demokratinės piliečių bendrijos valios išraiška. Biudžetai demokratijoje yra atspindys, arba, dar tiksliau, sumomis pasireiškiantys interesai, vertybės, lūkesčiai, stygiai, pirmenybės, iškylantys iš konkretaus, taigi – istoriškai ir kultūriškai sąlygoto – demokratinio tapatumo. Dėl to biudžetai iš principo tampa ne vien specialistų ir lobistų reikalas, tai pirmiausiai didžiai politiškas demokratijos reikalas. Tačiau, kaip jau pastebėjome anksčiau, toks politinis intensyvumas, kuris atsiranda iš demokratinio tapatumo, siekiančio visiškos pirmenybės, gali tapti ir labai problemiškas, net destruktivus. Nenorėdamas pripažinti objektyvių ribų ir formų iš išorės, „nuolat apimtas politinio judrumo“, jis pernelyg linkęs lūkesčius ir poreikius neatsakingai išplėsti tiek, kad šie galiausiai sprogdina biudžetus. Kaip tik tai 2010 metais ir nutiko – paradoksas – Graikijoje, kur

istoriškai yra demokratinio tapatumo ištakos. O dabar sulaukėme atsakymo. Politiškai neatsakingos, istoriškai ir tautiškai susiformavusios demokratijos turi nusilenkti ir paklusti naujų nepolitinių (taigi – nedemokratiškos, viršnacionalinių) institucinių ir teisinių formų viršenybei, kad ir kokia ši būtų – skolų stabdys fiskaliniame susitarime, nauja bankų, o gal fiskalinė sąjunga. Galų gale, ES pirmiausiai yra teisinė bendrija, kaip dar septintajame dešimtmetyje pastebėjo pirmasis Europos Komisijos primininkas Walteris Hallsteinas. Teisinė ir institucinė formos turi visišką pirmenybę prieš politinį intensyvumą ir galią, prieš bet kokią atskirą, tautinį demokratinį tapatumą, nes tik tokiu keliu visa sąjungos konstrukcija gali turėti prasmę ir pasiekti tikslo. Kaip rašė W. Hallsteinas: „Aukščiausiam visos tos hierarchijos, kuria pagrįsta Europos Bendrija, taške yra teisinės valstybės, *rule of law* idėja, taigi, politinės valdžios apribojimas kaip garantija.“ Kitaip tokios bendrijos ir neįmanoma būtų organizuoti. Taigi, reikia teisinės valstybės idėją, teisės kaip nacionalinės valstybės formos pirmenybę perkelti Europos Sąjungai, kad Europoje būtų galima sukurti viršnacionalinę tvarką. Ta tvarka mums garantuoja stabilumą, išaugusį iš atsakomybės istorijai etoso, ir pasirodo esanti atspari krizėms, taigi, efektyvi, veiksminga. Tik tuomet ES taps kažkuo dideliu istorijoje, kas, kaip teigė Thomas Mannas, yra „tikras atpildas už organizacinę ir valstybės kuriamąją visišką nepolitiškumą jėgą“. Šiame kelyje reikia tik įveikti demokratijos ir nuo jos neatskiriamos politikos problemą. Čia ir iškyla pagrindiniai klausimai, į kuriuos iki šiol dar nebuvo gauta gerų atsakymų: ar dėl savo bejėgiškumo globalizuotame pasaulyje demokratijos turėtų pasitraukti – dėl to, kad būdamos neatsakingos ir nevaldomos, jos iššvaistė savo valstybių biudžetus? Ar turėtume paaukoti savo dar visai neseniai teikusias piliečių bendrabūviui prasmę demokratijas aukštesnei, gero norinčiai ir organizuotai valdžiai Briuselyje? Gal mes apskritai galima gyventi be demokratijos, o gal ją galima perkelti į aukštesnį, viršnacionalinį lygį, visiškai neprarandant savo demokratiškumo ir nepadarant jo juokingu? Ar dėl to piliečiai, jų politinė substancija netampa faktiškai be tėvynės, be demo stogo virš galvos? Į šiuos klausimus mums teks atsakyti per artimiausius metus ar net dešimtmečius. O su tuo susidūrus pagrindinė europietiškojo projekto ir Europos tautų ateities problematika bus politiškumo ir nepolitiškumo skirtybės – taigi, skirtumai tarp demokratinio tapatumo ir valstybės bei teisės formos, aišku, spaudžiant krizei stiprės pagunda atiduoti tuos reikalus stipresnei, visą Europoje aprėpiančiai

viršnacionalinei valdžiai. Demokratijos neatsakingumas vis labiau išryškėja ir krizės laikais, tačiau ar ta pagunda nėra spąstai, kurie mus visus, piliečius, pavers individais be tėvynės? Kaip knygoje apie „vokiečius ir jų mitus“ parodė Herfriedas Münkleris, Thomas Mannas po Antrojo pasaulinio karo labai pakeitė savo poziciją apie politiškumą. Garsiojoje, 1945 m. gegužę pasakytoje, kalboje „Vokietija ir vokiečiai“ Mannas giria „politikai pašauktų ir jai gimusių tautų“ laisvumą, jis rašo, kad jos instinktyviai stengiasi išsaugoti politinę sąžinės ir veiksmų, dvasios ir valdžios vienovę, politika tos tautos užsiima kaip gyvenimo ir valdžios menu, kuris negali apsieiti be gyvenime naudingo blogio ir labai jau žemiškų dalykų, tačiau niekad visiškai neišleidžia iš akių aukštesnių dalykų, idėjos, to, kas žmogiškai padoru ir dora: kaip tik toks „politinis“ šių tautų suvokimas, taip jos susitvarko su pasauliu ir su savimi pačiomis. Nusigręžimą nuo politikos Thomas Mannas laiko besiartinančio blogio ženklu.

Taigi, vis dėlto politika. Taigi, vis dėlto demokratija.

Pranešimas skaitytas 2013 m. liepos 15 d.

Iš vokiečių kalbos vertė Kristina Sprindžiūnaitė